

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
MODERNKOR PROGRAM

DOKTORI TÉZISEK

LIBERALIZMUS, HUMANITARIANIZMUS ÉS NEMZETI ÖNRENDELKEZÉS A BRIT
BALKÁN BIZOTTSÁG TEVÉKENYSÉGÉBEN (1903–1919)

DOKTORJELÖLT: BALATONI BALÁZS

TÉMAVEZETŐ: DR. VUKMAN PÉTER, HABILITÁLT EGYETEMI DOCENS

SZEGED

2024

TÉMAVÁLASZTÁS

Az első világháború előtt működő szakértői-lobbi csoportok kutatása a Balkán vonatkozásában csupán az utóbbi bő évtizedben kezdődött meg. Noha részismeretek már eddig is rendelkezésre álltak a különböző csoportokról, a valódi áttörést a történet- és társadalomtudományokban kialakult új szemléletű elméleti keretek tették lehetővé. A politika- és diplomáciatörténet számára kedvelt keleti kérdés történetét ezen csoportok „szemüvegén” át szemügyre véve egy sor új olyan probléma vetődött fel, ami többek között hozzájárult a korszakban működő nagyhatalmi rendszer, a politikai kultúra, a kolonializmus, sőt az európai identitás új szempontú vizsgálatához.

A disszertáció célja a brit Balkán Bizottság 1903 és 1919 közötti tevékenységének bemutatása. A humanitárius, politikai lobbis és szakértői csoportként is jellemezhető szervezet története a magyar történetírásban szinte teljesen ismeretlen, de a dolgozat az egyébként igen szűkszavú nemzetközi szakirodalom tekintetében is elsőként tárgyalja a Bizottság történetének bizonyos aspektusait. A Balkán Bizottság történetének megismerése nem lehet érdektelen a magyar historiográfia számára sem, mivel a csoport tagságának jelentősebb személyiségei szerepet játszottak a világháború utáni rendezés kialakításában is. A hazai történetírás által előtérbe helyezett Robert William Seton-Watson és a *New Europe*-kör tevékenysége bizonyos tekintetben a Balkán Bizottsággal (és a többi hasonló lobbival) való összehasonlításban válik igazán értelmezhetővé.

A dolgozat egy-egy fejezetében a Bizottsággal kapcsolatos kérdésekre kísérek meg választ adni. A dolgozatban egyrészt arra keresem a választ, hogy milyen szerepet játszott a Bizottság a brit Balkán-kép fejlődésében, illetve milyen kulturális hagyományok formálták beszédmódját, reprezentációs stratégiáit, valamint milyen csatornákat használt az általuk begyűjtött információk továbbadásához. Ezek az alapvető kérdések megjelennek a disszertáció további fejezeteiben is, ahol konkrét események kapcsán megvizsgálom, hogy a Bizottság milyen szerepet játszott az események alakításában, milyen válaszokat kínált azokra, továbbá milyen viszonyt alakított ki a brit politikai intézményekkel és a társadalommal.

A DOLGOZATBAN FELHASZNÁLT FORRÁSOK

A dolgozat gerincét a Balkán Bizottságot megalapító Noel Buxton irathagyatéka (*Lord Noel-Buxton Papers*) adja, amely a montreali *McGill University Rare Books and Special Collections* gyűjteményében található. A mintegy 32 doboznyi gépelt és kézzel írott levelek, jegyzetek,

fogalmazványok, újságkivágások és egy nagyvonalakban összeállított, befejezetlen önéletrajz nemcsak a Balkán Bizottság tevékenységére vonatkozóan szolgálnak információkkal, de lehetőséget adnak arra is, hogy megrajzoljuk a csoport létrehozójának személyes élettörténetét is. A Buxton-iratok mellett törekedtem arra, hogy lehetőleg minél több a Bizottság tevékenységében aktívan részt vevő személy anyagát megtekintsem. Ezek közül ki kell emeljem Buxton testvérének, Charles Roden Buxton, és a Bizottság első elnökének, James Bryce-nak az iratait, amelyeket az oxfordi Bodleian Könyvtár kéziratárában tekintettem meg. Előbbi elsősorban már az első világháború alatti időszakra vonatkozóan szolgált a dolgozat szempontjából releváns anyagokkal, míg Bryce iratai között elsősorban a levelezésekre voltam kíváncsi. A korszakban világhírnévnek örvendő oxfordi régész Arthur Evans irathagyatékát a londoni *University College of London, The School of Slavic and East European Studies* intézet könyvtárának irattárában őrzik. Evans hagyatéka nemcsak a Bizottság működésének megindulása kapcsán, hanem az első világháború alatti különböző lobbicsoportok tevékenységének és a köztük lévő viszony megértéséhez is értékes forrásnak bizonyult. Érdekes volt a korszak egyetlen női Balkán-szakértőjének – aki viszont közel sem az egyetlen aktív női tagja volt a Bizottságnak – tekintett Edith Durham iratait (*Royal Anthropological Institute* archívuma, London) bevonni a vizsgálódásomba, aki ugyan csak az első világháború után került a Bizottság tagságába, viszont már a megalakulást követő első macedóniai humanitárius segélyakciókban is részt vett. Mivel az egyes szereplők kimondott célja a brit kormányzat politikájának befolyásolása volt, ezért szükségesnek tartottam a brit kormányzat egyes egységeinek, különösen a Külügyminisztérium iratainak a bevonását is, hogy kellőképpen értékelni tudjam a Bizottság törekvéseinek sikerességét.

A Balkán Bizottság igazi működési terepe a nyilvánosság volt. Ennek értelmében tevékenységének lenyomata nem csupán a levéltári forrásokban tükröződik vissza, hanem a korszak sajtójában és pamflet- és útleírás-irodalmában. Ezek nem csupán a Bizottság tevékenységét mutatják be, de a csoportot működtető vagy támogató személyek körét is megvilágítják, kiegészítve a levéltári anyagokban fellelhető taglistákat. A tagok által írt különböző írások nemcsak a Bizottság egyes kérdésekben elfoglalt álláspontját mutatják be kitűnően, de eligazítanak minket az egyes szerzők érdeklődési körében és reprezentációs eszköztárában is, amivel fel lehet becsülni azt is, hogy társadalmilag milyen széles közönséghez kívántak szólni a kérdésben. A brit Balkán-kép fejlődésére nézve is különösen adatgazdag forrásoknak tekinthetjük a szerzők által írt könyveket és tanulmányokat.

A dolgozatban különböző dokumentumgyűjteményekben található anyagokra is támaszkodom. Mivel a Bizottság elsősorban a macedóniai kérdés megoldása érdekében jött

létre, az erre a történeti problémára valamilyen módon reflektáló gyűjteményeket forgattam haszonnal. Ezek közül kiemelkedik a két világháború között összeállított *British Documents on the Origins of the War 1898–1914* sorozat 5. kötete (Johnson Reprint Company London, eds.: G. P. Gooch – H. Temperley 1967. [1928.]), amely az 1903 és 1909 közötti időszakból kínál egy válogatást a brit külügyi iratokból. A Balkán Bizottság tevékenységére vonatkozóan a bolgár Ivan Ilčev két forrásközlést is összeállított. 1987-ben megjelentette Noel és Charles Roden Buxton bulgáriai félhivatalos diplomáciai küldetését dokumentáló naplótöredéket, amit Charles Roden Buxton hagyott hátra. A másik, 2003-ban összeállított gyűjteményben egy hosszabb bolgár nyelvű bevezetőtanulmányt követően eredeti angol nyelvű dokumentumok faksimile kiadását végezte el Ilčev, amelyek elsősorban a csoport által publikált kiáltványok, jelentések és sajtóanyagok köréből ad ízelítőt az olvasónak.

FOGALMI KERETEK

A dolgozatom középpontjában álló Balkán Bizottság tevékenységét a keleti kérdés historiográfiai keretében kísérlem meg elhelyezni, törekedve az utóbbi évtizedek történetírói irányzatainak az eredményeinek a hasznosítására is. Az 1902–1903 folyamán létrejövő Bizottság a brit belpolitikai élet egy sajátos nyomásgyakorló csoportja volt, ami különböző háttérű és motivációjú, ám döntően a politikai koordinátarendszer liberális feléhez tartozó egyének alkottak. Noha a csoport tagjait a balkáni népek sorsa iránti érdeklődés kötötte össze, a Bizottság saját legitimitációja is végső soron azon nyugodott, hogy a keleti kérdés(ek) útvesztőiben Európa elkerüljön egy általános fegyveres konfliktust („*a European conflagration*”). A szervezet tevékenységének áttekintése jól láttatja, hogy a Balkánnal és a tágabb térséggel foglalkozó különböző brit egyének hogyan fogalmazták és egyeztették újra saját elképzeléseiket olyan fogalmakról, mint birodalom, önrendelkezés vagy nemzetiség, vagy akár a liberalizmus, és ezek valójában mennyire nem élesen elválasztható és egymást kizáró koncepcióknak tűnnek az írásaikban és megnyilatkozásaikban.

A Balkán Bizottság egyúttal a keleti kérdés „nyelvén” szólalt meg. A különböző magánjellelű és nyilvános írásaikban egyértelműen kitapintható a brit megszólalók és a balkáni, oszmán, örmény stb. népek között egy hatalmi és kulturális, vagy ahogyan a korban jellemzően nevezték, civilizációs egyenlőtlenség. A dolgozatom egyik célkitűzése, hogy párbeszédbe elegendjen ezzel a beszédmóddal és felbecsülje, hogy milyen súllyal esett a latba a térségben követendő brit politikai (és gazdasági) döntéshozatal kialakításában.

A Balkán Bizottság és a hasonló korabeli „egyetlen ügy körül megszerveződő parlamenten kívüli” nyomásgyakorló-csoportok történetének kutatása még gyerekcipőben jár. Ennek fényében a dolgozat céljának tekinti, hogy részletesen bemutassa a Bizottság tevékenységét az 1903 és 1919 közötti periódusban. Ennek keretében bemutatom a tagság szociológiai jellegzetességeit, illetve a tagság mögött meghúzódó intellektuális és emocionális tényezőket, amelyek politikai aktivizmusra sarkallták őket ebben az időszakban. Nem kerülhető meg az a kérdés sem, hogy a Bizottság által kínált megoldási stratégiák milyen viszonyban álltak a kor nemzetközi konfliktuskezelő gyakorlataival, amit a korábbi szakirodalomban sokszor csak nagyon felszínesen tárgyaltak.

A Balkán Bizottságot egy olyan „kulturális brókerként” értelmezem, amely politikai, gazdasági, etnográfiai, történeti stb. tudást közvetített a brit társadalom felé a sokszor *terra incognita*ként láttatott Délkelet-Európát illetően. Ezt az űrt kihasználva külpolitikai szakértőként léptek fel a nyilvánosságban, ami által az arisztokratikusan zárt brit Külügyminisztérium döntéshozatali mechanizmusainak befolyásolására kívántak jogot formálni. Ez összhangban állt azokkal a korabeli brit liberális-radikális törekvésekkel, amelyek a tájékozott közvélemény ellenőrző szerepének növelésére és a külpolitikai döntéshozatal demokratizálására irányultak, amiben a Bizottság parlamenti képviselői is aktívan részt vettek. A szakértői mivoltukkal kapcsolatban némileg lekicsinylőnek tartom azt a szakirodalomban gyakran hangoztatott kritikát a Bizottságot illetően, hogy csupán „önjelölt szakértők”, amit általában a R. W. Seton-Watsonhoz köthető „szakértőekkel” szemben pozícionálnak. Ugyanakkor, ha alaposabban megnézzük a Seton-Watson köré szerveződő társaságok taglistáit, meglepő személyi átfedésekre lehetünk figyelmesek, arról nem is szólva, hogy magát Seton-Watsont is a Balkán Bizottsághoz tartozónak vélik egyes szerzők. Hasonlóan, ha kezünkbe vesszük Seton-Watson munkáit és tanulmányait, sokszor ugyanazokat a kifogásokat emelhetjük velük szemben, mint amelyekkel a „politikai publicisztikára” degradált bizottsági írásokat. A. J. P. Taylor szerint, aki a századforduló után érdeklődést mutatott a külpolitika iránt, az Ausztria–Magyarország kapcsán Seton-Watsont, Macedóniáról Henry Noel Brailsfordot, Albániáról Edith Durhamet olvasott, míg a világháború alatt a koalíciós kabinetet vezető Lloyd George balkáni ügyekben a legnagyobb tekintélynek Noel Buxtont tekintette visszaemlékezéseiben.

Végül, a szakértői attitűdjükhöz szorosan kapcsolódóan amellet érvelek, hogy a Balkán Bizottság politikai megoldási javaslatai nem csak, hogy illeszkedtek a korszak konfliktuskezelési mechanizmusaihoz, de különösen a világháború alatti időszakban formálói, de legalábbis aktív résztvevői lettek a háború utáni nemzetközi rend milyenségéről kialakult

brit közéleti diskurzusnak. A Balkán politikai térképének újrarajzolásának a lehetőségét elhozó világháború idején a Bizottság rendezési elképzeléseiben a nemzetiségi elv érvényesítése mellett szerepet kaptak olyan stratégiák is, amelyek végül később megjelentek az 1919-ben létrehozott Népszövetség konfliktuskezelő eszköztárába. A Balkán Bizottság vizsgálatán keresztül megkísérlem megválaszolni azt a feltevést, hogy vajon milyen szerepet játszott a keleti kérdés a modern nemzetközi rendszer kialakításában.

A DOLGOZAT ÖSSZEFOGLALÁSA

Az értekezés a historiográfiai és módszertani bevezetőt követően öt nagy fejezetből épül fel. Az első fejezetben azokat a brit képzalkotási hagyományokat és stratégiákat mutatom be, amelyek nem csak hatással voltak a Bizottság tagjainak látásmódjára, de amelyeknek tevékeny alakítója lett a brit szervezet a vizsgálat alá vett időszakban. A „Nyugat” ellentétes archetípusának tekintett „Keletről” való gondolkodás során évszázados sztereotípiákat teremtettek újra Európában a felvilágosodás, majd az európai globális expanzió korszakában, ami az Európához mint értékközösséghez való tartozás sajátos kritériumai szerint helyezte el a formálódó európai mentális térképen a világ többi részét. A korszakban az Oszmán Birodalom és a 19–20. század folyamán az uralma alól felszabaduló Balkán-félsziget a kor értelmezése szerint a „közeli Kelet” kategóriájába sorolódott, ami a nyugat-európai országokhoz képest egy másik civilizációs és temporális rendbe helyezte el így őket. A Balkán keresztény lakóira is kivetített képzetársítások meghatározták, hogy az itteni politikai, társadalmi és gazdasági kérdéseket milyen konfliktuskezelési repertoár szerint kezeljék a térség stratégiai jelentősége miatt érdekelt nagyhatalmak. Ennek ellenére a Balkán egy sajátos anomáliát jelentett, ami a képzeletbeli skála két ellenpontja (Nyugat-Kelet) közötti átmeneti zóna sajátosságait mutatta. Noha a 19. századi európai beszámolókból egyszerre van jelen a meglepetés, a csodálat és a megvetés a félsziget lakóit illetően, alapvetően a brit nézőpontot a törökök és a keresztény alattvalók szembeállítására határozza meg. Egyrészt észlelhető egy európai elvárás, ami az antik civilizáció és a (ortodox) kereszténység miatt a kontinens részének tekintené a tágabb félszigetet, azonban a helyszínen tapasztalt eltérő valóság révén a leírásokban elmaradott, fiatal, a nyugat-európaiak útmutatására váró népek mozaikja bontakozik ki. A Bizottság a meglévő reprezentációs hagyományokra építve abszolút pozitív színben igyekezett feltüntetni a balkáni – különösen a bolgár – népeket, azonban a fentebbi elemek nem hiányoznak a hozzájuk köthető írásokból sem, amiben a török uralom által „megrontott” keresztény népek európai gyámságának szükségességéről értekeztek. A fejezetben a Bizottsághoz kötődő szerzők írásaira

támaszkodva bemutatom, hogy milyen szerepet játszott a szervezet a britek Balkán-képének fejlődésében.

A percepció sémák bemutatása mellett megkerülhetetlen a Bizottság megalapító Noel Buxton (1869–1946) rövid életrajzán keresztül a szervezet megalapításához vezető személyes motivációk bemutatása, melynek külön alfejezetet szentelek. Ehhez kapcsolódva itt tárgyalom a csoport megalakításának körülményeit, valamint vállalkozom a tagok azonosítására, a toborzási felületek meghatározására. A nemzetközi szakirodalom eddig legnagyobb hiányossága, hogy egyetlen tanulmányban sem közölték a Bizottság tagjainak bizonyítékokon alapuló taglistáját, csupán említés szintjén kiemelték egy-egy ismertebb személyiséget, akit a Bizottsághoz soroltak anélkül, hogy forrásokkal alá tudták volna támasztani állításukat. A dolgozat 1. számú mellékletében közlöm a levéltári, a nyomtatott és a sajtóforrásokból azonosítható tagok névsorát.

A dolgozat további fejezetei – némi átfedéssel – kronológiai rendet követnek. A második fejezetben a Balkán Bizottság tevékenységének kezdeteit állítom vizsgálatom középpontjába, amely egybeesett a macedóniai reformok (1903–1908) időszakával. Az Osztrák–Magyar Monarchia és Oroszország vezetésével az európai nagyhatalmak egy átfogó reformprogramot kívántak megvalósítani az érintett oszmán vilajetek közigazgatásában. Levéltári és publikált források segítségével – két részre bontva – bemutatom, hogy a Bizottság a nyomásgyakorlás és a figyelemfelhívás milyen eszközeivel igyekezett megvalósítani a Macedóniával kapcsolatos álláspontját. A fejezet végén külön alfejezetben elemzem a Bizottság nemzetközi ellenőrzésre vonatkozó javaslatait, amelyek meglátásom szerint ötvözik a mai fogalmaink szerint humanitárius intervenciónak nevezett fogalom és a korszakban még nem létező nemzetközi szervezet felügyeleti jogkörére vonatkozó gondolatokat.

A harmadik fejezetben a Bizottságról szóló egyébként is csekély szakirodalomban az egyik legkevésbé feldolgozott epizód kerül bemutatásra. Az 1908-as ifjútörök forradalom közvetlen előzményeitől az 1912–1913-as Balkán-háborúk előestéjéig bezárólag a fejezet célja, hogy mélyebben szemügyre vegye a brit lobbi-csoport és az ifjútörökök közötti kapcsolatok dinamikáját. Noha eredményeiben nem tér el jelentősen a szakirodalomban gyakran sommásan leírt értékeléstől, miszerint a Bizottság ugyan esélyt adott az ifjútörök Egység és Haladás Bizottságának, azonban rövidesen csalódnia kellett abban, a fejezet nemzetközi szinten is elsőként tesz kísérletet a Bizottság és az ifjútörökök közötti kapcsolatok mélységének, a Bizottság lépései közötti mozgatórugók és a kapcsolatok megromlásának körülményeinek a feltárására.

A negyedik fejezet középpontjában az 1912–1913-as Balkán-háborúk időszaka áll, amely alapvetően forgatta fel a félsziget politikai térképét, véget vetve az európai oszmán jelenlétnek, amely nem maradt reflektálatlan a Balkán Bizottság szervezetében sem. A fejezetben bemutatom milyen szerepet játszott a Bizottság a balkáni államok között létrejött szövetségi rendszer kialakulásában, illetve megvizsgálom a háborúhoz fűződő attitűdjeik sokféleségét is. A fejezet második felében bemutatom a Bizottság humanitárius és politikai szerepvállalását a Balkán-háborúk idején, illetve arra irányuló törekvéseit, hogy a szövetséges balkáni államok közötti nézeteltéréseket békés úton elrendezzék.

Az ötödik fejezetben a Balkán Bizottságot némileg háttérbe szorítva alapítójának első világháború alatt kifejtett törekvéseit mutatom be, amelyet három alfejezetre bontva tárgyalok. A világháború kitörését követően mindkét szövetségi tömb újabb szereplőket kívánt bevonni a konfliktusba a háború mihamarabbi sikeres lezárása érdekében. A még semleges balkáni államok bevonása így bizonyos politikai körökben elsőrendű fontosságra tett szert, aminek eredményeképpen a Bizottság alapítóját, Noel Buxtont Bulgáriába küldték azzal a megbízással, hogy érje el a szófiai kormányzat csatlakozását az antant háborús erőfeszítéseéhez. Az alfejezetben az ún. Buxton-misszió körülményeit mutatom be, valamint körüljárom a kiküldetés és a londoni lobbitevékenység elemeit, amelyek végül nem jártak sikerrel Bulgária megnyerésében. A fejezet második felében az esetleges bolgár különbélke lehetőségeire vonatkozó törekvéseket, illetve a háború utáni rendezésre vonatkozó elképzeléseket veszem górcső alá, amely utóbbiak illeszkedtek a tágabb perspektívájú liberális internacionalista elképzelésekhez is.

KÖVETKEZTETÉSEK

A 20. század első két évtizede olyan jelentős változásokat hozott a Balkán-félszigeten, amelyek talán azóta is páratlanok annak modernkori történetében. Mindezek a változások azonban egy olyan nemzetközi környezetben játszódtak le, amikor a világ nagyrészének a sorsát egy maroknyi európai nagyhatalom határozta meg, ráadásul éppen akkor, amikor ezen országok közötti szembenállás fokozatosan hatalmi tömbökben fejeződött ki. Noha szinte közmondásosan kötődik minden egyes európai nagyhatalomhoz egy mondat, hogy a térségben tapasztalható problémák miatt nem fognak fegyveres konfliktusba keveredni (*nota bene*: a Balkán nem éri meg egyetlen pomerániai gránátos életét sem), a dolgozat középpontjában álló brit lobbicsoportnak éppen a térséget feszítő problémákban rejlő veszély, azaz egy európai háború megakadályozásának igénye adta létjogosultságát.

A dolgozatomban a brit Balkán Bizottság 1903 és 1919 közötti tevékenységét vizsgáltam. A célom az volt, hogy megkíséreljem betölteni azt a szakirodalomban meglévő hiátust, ami a szervezet működése körül tapasztalható. Egyet kell értenem Leften Stavrianos 1941-es megállapításával, hogy a Bizottság fontos szerepet játszott a 20. század eleji balkáni események kapcsán, azonban a kutatásaim során arra a következtetésre jutottam, hogy a Bizottság politikai értelemben ugyan nem volt aktív formálója a félszigeten lezajló folyamatoknak, viszont meghatározó szerepet játszott azon beszéd- és gondolkodásmód kialakításában, amely alapján vagy amelyhez képest a tényleges döntéshozók kialakították álláspontjukat a régióban zajló események kapcsán. A Bizottság relatív elfeledettsége részint érthető, ha látjuk, hogy minden erőfeszítése ellenére végül is céljai közül egyetlen egyet sem tudott eredeti formájában megvalósítani. Ennek okán a Bizottság által kínált álláspont, közvetített tudás és elvárt attitűdök összességének csak a vizsgált korszakban van bármilyen politikai relevanciája és csakis a korszak nemzetközi és nagy-britanniai kontextusában értelmezhetőek azok kézzel fogható alternatívákként, ami a későbbi évtizedekben kevésbé, majd a hidegháborúval ketté szakadt Európával meghaladott, elfelejtett tudás lett. Azonban a 20. század vége óta jelentkező kutatási irányok nem véletlenül fedezték fel maguknak a Balkán Bizottságot, hiszen az imagológia, az eszmetörténet, a politikatörténet egyaránt profitál a csoport működésének megismeréséből.

A Balkán Bizottság egyik legfőbb eredménye – amelyre tudatosan is vállalkozott – a Balkánról kialakított brit percepciók pozitív irányba terelése volt. A Bizottság írásai telis-tele vannak azzal a szó- és képi eszköztárral, amellyel a britek leírták a távoli és idegen kultúrákat. Ennek a beszédmódnak a jegyei (az összehasonlítások, hasonlatok stb.) nemcsak megidézik a brit koloniális szövegek világát, amelyek a vélt civilizációs és a korszak nemzetközi jogi gondolkodásában kodifikált egyenlőtlenségeket rögzítik, de esetenként a balkáni (és örmény) keresztények bizonyos karakterjegyei követendő és elismerendő (és autentikus) példaként jelennek meg. Noha James Perkins azt állítja, hogy nincs oksági viszony a Balkán 1870-es években bekövetkező „felfedezése” és az ezzel párhuzamosan terebélyesedő társadalmi reformmozgalmak kibontakozása között, a Balkán Bizottság esetében kifejezetten feltételezhető ez a kapcsolat. Nem csupán a különböző fórumokon gyakrabban megjelenő tagok szociális érdeklődése és tevékenysége szolgál bizonyítékkul erre, de a tagságról rendelkezésre álló adatok alapján is kijelenthető, hogy többségük elkötelezett volt a nagy-britanniai (és birodalmi) reformkérdések iránt.

A Balkán Bizottság fellépésének legitimitását a tagjai szakértelmével igazolta a közvélemény előtt. A távoli régiókat beutazó, jól informált brit ideálja legalább háromszáz éves

hagyományra tekint vissza, aki társadalmi (esetleg tudományos) rangja és szemtanúsága okán megbízható és pontos ismeretek közvetítőjeként léphetett fel a közvélemény és a döntéshozók előtt. A Bizottság több kiadványában is hangsúlyozta, hogy álláspontját a „Közel-Keletet” bejárta, az ottani viszonyokat ismerő és értő utazók beszámolóí alapján alakította ki, és a régióbeli problémák iránt érdeklődő aligha találhatna jobb és érthetőbb összefoglalót a kérdéstről, mint amit a Bizottság kínált számára. A kérdés azonban ennél bonyolultabb: egyrészt tekinthetjük-e a Balkán Bizottság tagjait szakértőknek, másrészt mi volt a célja a Bizottságnak a szakértői létük rendszeres hangsúlyozásával? Az intézményi keretek hiánya (képzés, finanszírozás stb.) egyfelől azt sugallja, hogy a hagyományos értelemben nem tekinthetjük szakértőnek a Bizottság tagjait. Azonban éppen az utóbbi években felívelő tudástörténeti irányzat hangsúlyozza az akadémiai világon kívülről érkező tudást létrehozó és szállító (cirkuláló) szereplők megismerésének fontosságát. Ebből az irányból közelítve a Balkán Bizottság igenis tekinthető az első olyan szervezett kísérletnek, amely átmenetileg maga köré gyűjtötte a korszakban a Balkán iránt érdeklődést mutató briteket – még ha tájékozottságukat illetően jelentős különbségek is voltak közöttük –, és amely modellként szolgált a később létrejövő lobbicsoportok számára. A problémafelvetés másik fele ismét a brit belpolitika felé irányít bennünket. A Balkán Bizottság 1903 és 1908 között finomabb eszközökkel (beadványok, felszólalások, sajtó, küldöttség stb.) kritizálta az éppen regnáló külügyminiszter munkáját a macedóniai helyzetet illetően, akivel azonban a Bizottság normális kapcsolatot tartott fent. 1908 után a brit belpolitikában egyre többször merült fel annak igénye, hogy a jelentősebb külpolitikai döntéseket a parlament jóváhagyásával kellene meghozni, amivel megpróbálták kikezdeni a brit Külügyminisztérium elzárkózó világát, amely hagyományosan a társadalmi-politikai életben egyre inkább perifériára kerülő arisztokrácia utolsó mentsvárának számított a korszakban. Időről időre a Bizottsághoz kötődő személyek is kikezdték a Külügyminisztérium kizárólagosságát (a parlamenti csoport tagsága közel lefedte a Bizottságét is), ami Noel Buxton esetében az első világháború idején látszott különösen élesnek. Az 1912–1913-as Balkán-háború kapcsán J. Ramsay MacDonald későbbi munkaspárti miniszterelnök megjegyezte, hogy az első háború kitörése a hivatalos diplomácia lelken szárad, amely zárt, elkülönülő osztály működése révén eltitkolta a Parlament elől a tevékenységeit, amiért a külügyek parlamenti ellenőrzéséről szóló indítványt nyújtott be a Képviselőház elé. A demokratikus fékek és ellensúlyok alapelve mellett azonban nem szabad szem elől téveszteni azt sem, hogy „önjelölt” szakértelmükkel ezek az emberek társadalmi presztízst és karriert is szerettek volna befutni, de alkalmasint a balkáni konfliktus megfelelő apropót szolgáltatott, hogy belpolitikai küzdelmekben érdekeik szerint felhasználják azt.

A Bizottság működésének egyik legfontosabb motívuma a humanitarizmus. A vizsgált időszak során a brit szervezet jelentős anyagi és emberi erőforrást mozgósított az oszmán területeken hontalanná vált keresztény menekültek megsegítésére, oktatási célokra és a Balkán-háborúk idején a sebesültek ellátásához szükséges felszerelés és személyzet biztosítására. Noha a források többször is rámutatnak, hogy a Buxton-család jelentősen hozzájárult ezekhez, az összegek nagyobbik részét önkéntes adományokból gyűjtötték össze a szervezet aktivistái. A humanitárius gondolkodás azonban nemcsak ezekben a kézzel fogható dolgokban jelent meg a Balkán Bizottság tevékenységében, hanem egyúttal a politikai cselekvés mögötti hajtóerőt is jelentette. A macedóniai helyzet rendezésére irányuló javaslatukban a Bizottság az európai nagyhatalmak beavatkozását emberiségügyi szempontok figyelembevételével indokolta meg, vegyítve a korszak egyenlőtlenséget rögzítő nemzetközi jogi gondolkodásával és a brit liberalizmus koloniális felhangokkal átszőtt gondolatvilágával. Az önkormányzatiság és a nemzetközi protektorátus elvét felvázoló elképzelések erősen alliteráltak a saját birodalmi és koloniális elképzeléseikkel: a fejlődésben (civilizációban) előrébb tartó nyugat-európai államoknak joguk van ellenőrizni és kordában tartani a fejlődésben lemaradó, de az arra alkatilag egyébként képesnek tartott népeket egy közelebből nem definiált átmeneti időszakban. Az önkormányzatisággal kapcsolatban érdemes óvatosan kezelni a Bizottság által közreadottakat. Egyrészt a nyelvezet arra enged következtetni, hogy a balkáni „*home rule*” a brit birodalom ír-kérdésével összeolvasva nyer igazán értelmet, amit a szakirodalom is igyekszik alátámasztani azzal, hogy William Gladstone fellépésétől kezdve van kapcsolat a két kérdés között. Azonban a Bizottság hasonlataiban túl sokszor szerepel Egyiptom és Bosznia-Hercegovina példája ahhoz, hogy ne merüljön fel a gyanú, hogy nem kizárólag (sőt nem feltétlen) a nemzeti önrendelkezés támogatásáról van itt szó, hanem saját birodalmi gyarmataik kormányzásának a megreformálhatóságáról is.

Az első világháború végén létrehozott Népszövetség konfliktuskezelési eszköztárának vizsgálatakor felmerülhet, hogy annak nagyobb részét a 19. századi keleti kérdésben alkalmazott válságkezelési módszerekből eredeztethetjük. Ebben a Balkán Bizottságnak annál is inkább szerepe lehetett, minthogy a Népszövetség nagy-britanniai támogatói és a Bizottság tagsága jelentős személyi átfedéseket mutatott. A nemzetközi státusz, az irányított lakosságcserek, az európai nagyhatalmak jóváhagyásával működő és kormányzó védnöki hatalom (lásd mandátum-rendszer) mind olyan elemek, amelyekre először a 19. századi Oszmán Birodalomban, sőt különösen a 20. század fordulóját követő Balkánon és az oszmán államban találhatunk precedenseket. Ezeknek a kapcsolatoknak a pontos feltárása azonban még további kutatásokat igényel.

A Noel Buxton nevével összefonódó Balkán Bizottság történetét szisztematikusan először ez a dolgozat kísérelte meg bemutatni az 1903 és 1919 közötti időszakra vonatkozóan. A Bizottság világháború utáni tevékenységét azonban csak részben ismerteti a szakirodalom, így a további kutatás iránya adott. További kutatásokat igényel a Bizottság balkáni beágyazottságának vizsgálata is, amely eddig egyáltalán nem került feltárássra. A dolgozatban a török történetírás álláspontját sikerült bemutatni, ami az 1903 és 1908 közötti időszakra vonatkozóan érdekes adatokat szolgáltat, noha az igazán érdekes 1908 utáni kapcsolatokat sajnos túlságosan elnagyoltan tárgyalja, ami főleg abból a sérelmi nézőpontból fakad, miszerint a Balkán Bizottság (a Nyugat ügynökeiként) az oszmán állam elpusztítására esküdött fel. A szoroson vett balkáni historiográfiákban alig jelenik meg a Bizottság tevékenysége, amit azzal szükséges kiegészíteni, hogy a jugoszláv állam létrehozásáért oly sokat tevő Robert William Seton-Watson neve is gyakorlatilag – a történész szakmán kívül – teljesen elfeledetté vált ezekben az országokban a legutóbbi időkig.

A két világháború közötti időszakban a Balkán Bizottság megújult tagsággal és megújult tematikával jelentkezett. Bulgária és az immáron három állam területén elhelyezkedő Macedónia mellett, a jugoszláv államban megjelenő horvát-kérdés keltette fel a Bizottság vezető tisztviselőinek érdeklődését. A Balkán-háborúk idején történt kiválásokat az 1920-as és 1930-as évek balkáni problémái részben felülírták, aminek ékes bizonyítéka, hogy Aubrey Herbertet és Edith Durhamet is a Balkán Bizottság tagjai között találjuk, és viszont, sokan beléptek az Albán Bizottságba is. Azonban a kisebbségi kérdések által mardosott régió problémáira nem igazán tudtak új válaszokat adni. A Gladstone inspirálta „morális kereszteshadjárat” ideje lejárt, az egyre idősödő tagok többnyire már csak gyűléseken vitatták meg az új Balkán ügyeit, és elsősorban oktatási és szociális kérdésekkel voltak elfoglalva (lásd a Buxton-család *Save the Children* alapítványát), közülük egyre kevesebben és egyre ritkábban utaztak Délkelet-Európába.

A balkáni államok együttműködésébe vetett hit azonban mindvégig megmaradt a Bizottság tagjainak gondolkodásában. Noel Buxtonék meggyőződése az volt, hogy az apró, egymással rivalizáló délkelet-európai államok szükségszerűen ismét a nagyhatalmak gazdasági és politikai függőségébe kerülnek, amit csakis kizárólag valamilyen föderalisztikus egyesüléssel kerülhetnek el. A második világháború eredményeképpen a térségben megjelenő szovjetbarát rezsimek azonban olyan kihívás elé állították a Bizottságot, amire nem tudott kész forгатókönyvvel válaszolni. Noel Buxton meggyengült egészségére hivatkozva lemondott a Balkán Bizottság elnöki tisztéről, amivel a Bizottság tevékenysége is tulajdonképpen lezárult 43 évnyi működés után.

A TÉMÁBAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK

„Autonómia vagy anatómia”: A Balkán Bizottság rendezési tervei a Balkán-félszigeten az első világháború idején (1914–1919). In: Püske Levente – Ónád Sándor – Schrek Katalin – Sipos Nikolett (szerk.): *Korszakokról Korszerűen. A 2022. április 29/30-án megrendezett Modernkortörténeti Doktorandusz Konferencia tanulmányai I.*, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen 2023. 67–80.

A Népszövetség gondolatának brit gyökerei. *Múltunk – Politikátörténeti folyóirat* 68. 2. sz. (2023) 192–201.

Negotiating Balkan Alterity. Representation and Knowledge of Southeast Europe in the Work of the Balkan Committee. *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften* 34. 3. (2023) 36–50.

Tudás, antropológia és a keleti kérdés: Mary Edith Durham balkáni útjai. *Aetas* 38. évf. 1. sz. (2023) 134–147.

Eufória és kiábrándulás: brit nézőpontok az 1908-as ifjútörök forradalom utáni Oszmán Birodalomban (1908–1910). In: Bessenyei Vanda – Dávid Benjámin – Kiss Gábor Ferenc – Lengyel Ádám – Szabó-Gajmer Bernadett (szerk.): „*Sapere aude*”. *A Szegedi Történezhallgatók Egyesületének Harmadik Konferenciája tanulmánykötete*. Belvedere Meridionale, Szeged 2023. 11–27.

Dokumentumok a brit Balkán Bizottság tevékenységéről (1903–1919). *Documenta Historica* 104. Szeged 2022. 104. p.

Home Rule in the Balkans? The Idea of International Control in Ottoman Macedonia in the Writings of the Balkan Committee (1903–1908). In: Krysztof Popek – Michał Balog – Kamil Szadkowski – Agnieszka Ścibior (eds.): *Crossroads of the Old Continent. Central and Southeastern Europe in the 19th and 20th century*. Petrus, Krakow 2021. 87–108.

Társadalmi reform és a Balkán között: Noel Buxton portréja (1869–1948). *Acta Historica* tom. CXLVI. (2021) 183–193.

A szakértők szerepe a délkelet-európai brit külpolitika alakításában a 20. század legelején. *Aetas* 35. évf. 4. sz. (2020) 85–97.

The Buxton Mission. British diplomacy in Bulgaria 1914–1915. *Études sur la région méditerranéenne/Mediterrán Tanulmányok* 28. (2019) 49–60.

Bajkeverők. A Balkan Committee és a macedóniai reformok (1903–1908). *Világtörténet* 5. (37) évf. 3. sz. (2015) 437–460.

A TÉMÁBAN TARTOTT TUDOMÁNYOS ELŐADÁSOK

Nyomásgyakorlás és társadalmi hálózatok a brit Balkán Bizottság történetének tükrében (1903–1919). TePo 10 Jubileumi Konferencia, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest, 2023. december 2.

„Autonómia vagy anatómia”. Macedónia sorsa a brit Balkán Bizottság elképzeléseiben a 20. század elején. Modernkortörténeti Doktorandusz Konferencia, Debreceni Egyetem, 2022. április 29–30.

Brit nyomásgyakorló csoportok és humanitárius intervenció a hosszú 19. század végén. A birodalom visszavág. Imperializmus-elméletek és birodalmi gyakorlatok. Műhelykonferencia a 65 éves Búr Gábor tiszteletére. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék (online), 2021. április 8–9.

Eufória és kiábrándulás: brit nézőpontok az 1908-as ifjútörök forradalom utáni Oszmán Birodalomban. Szegedi Történészhallgatók Egyesületének Harmadik Konferenciája (online), 2021. április 8–9.

'A country almost as wild as Afghanistan' – Representation and Knowledge of Southeastern Europe in the work of the Balkan Committee. Motions of Knowledge – Knowledge in Motion. Conceptualizing „Knowledge Circulation” for Historical Research. 15th Annual Graduate Conference in European History (GRACEH), Universität Wien (online), 2021. április 7–9.

Etnikum és identitás oszmán Macedóniában a 20. század elején (1903–1913). Mediterrán Világ Symposium XIX – Kis(-)közösségek helyi értékei a 20–21. században a Mediterráneumban. MTA-VEAB Gazdaság, Jog- és Társadalomtudomány Szakbizottság és Mediterrán Világ Társadalomtudományi Folyóirat, Veszprém, 2019. december 6.

The Idea of International Control in European Diplomacy. The case of Macedonia 1903–1908. Cracovian Congress of History Students „I shall triumph on this soil / From this soil I shall resurrect the state”. The Idea of Liberty and Independence during the 19th and 20th century in Eastern Europe. Jagelló Egyetem, Krakó, 2019. május 24–26.

Brit diplomáciai kísérletek a Balkánon az I. világháború kezdetén. I. SZETE-konferencia, Szeged, 2019. április 11.

The Idea of International Control and the Balkan Committee. Conflict, Change, Cooperation in Southeastern Europe and the Middle East (17th to 20th centuries), International PhD Student Conference, Szeged, 2019. április 4.

Illír levelek: Arthur Evans és a délszláv egység a brit politikai gondolkodásban. II. Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencia, Nyitra, 2015. május 30. – június 1.

„Ez már nem felszabadító háború”: Brit reflexiók a Balkán-háborúban elkövetett etnikai atrocitásokra. II. Eötvözet konferencia, SZTE Eötvös Loránd Kollégium, Szeged, 2013. május 10.

EGYÉB PUBLIKÁCIÓK

Bulgaria and Hungary in the First World War: A View from the 21st Century. eds. Gábor Demeter – Csaba Katona – Penka Peykovska, Budapest – Sofia, Research Centre for the Humanities, 2020. 466 p. ISBN: 978-963-416-198-1, (angol nyelvű recenzió), *Hiperboreea* vol. 8. no.1. 2021. 148–152.

Timothy Synder – Katherine Young (eds.): *The Balkans as Europe, 1821–1914*. (Rochester, NY: University of Rochester Press, 2018). 171 pp., ill. Index. ISBN: 978-1-58046-915-9 (angol nyelvű recenzió), *Ab Imperio* 2019/1. 339–345.

Az Oszmán Birodalom vereségkultúrája: Eyal Ginio: *The Ottoman Culture of Defeat. The Balkan Wars and their aftermath*. Hurst & Co. London 2016. *Aetas* 33. évf. 2. sz. 149–153.

„A kereszt és a félhold küzdelme.” Etnikai atrocitások a Balkán-háborúk idején (1912–1913). In: Ternováczi Bálint (szerk.): *Ingenia Hungarica II.: Tanulmányok a II. Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencia előadásaiából*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest 2016. 81–114.

EGYÉB SZERKESZTÉSEK ÉS FORDÍTÁSOK

Études sur la région Méditerranéenne/Mediterrán Tanulmányok XXX 2020. A számot szerkesztette: Ferwagner Péter Ákos, Mihályi Dorottya és Balatoni Balázs

Galina Goncsarova: Érzelmek és vágyak az érett szocializmus idején. Kalin Janakiev bolgár költő és női rajongói. *Aetas* 35. évf. 4. sz. 2020. 70–84.

Aleksandar R. Miletic: Az első világháború és a lakásbérleti piac, 1914–1938. Kelet-közép és délkelet-európai folyamatok tágabb európai kontextusban. *Aetas* 33. évf. 2. sz. 2018. 5–21.

Eötvözet IV. Az Eötvös József Collegium és az Eötvös Loránd Kollégium IV. közös konferenciáján elhangzott előadások. szerk.: Balatoni Balázs – Gyarmati Sándor, SZTE Eötvös Loránd Kollégium, Szeged 2015.